

TÜRKİSTANDA ÖLDÜRÜLEN TÜRK ŞAİRLERİ

Dr.
BAYMİRZA
HAYİT

TÜRKİSTAN'DA ÖLDÜRÜLEN TÜRK ŞAİRLERİ

Dr. BAYMİRZA HAYİT

**Mazlum Türklerin Hayatından
Parçalar**

Kardeş Matbaası Ankara — 1971

Ö N S Ö Z

Sovyet rejiminin idaresi altında bulunan Türk ırkdaşlarımıza komünizmin yaptığı zulümlerin bir örneğini bu ufak kitapta bulacaksınız.

Bugün memleketimizde komünist idareyi hakim kılmak isteyen Marksist - Leninist fikirleri yayarak etrafı zehirleyen küçük grupların bu kitabı dikkatle okumalarını arzu ederiz. Geniş halk kütlesi bu kitapçığı okuduğu zaman, aşırı sol kriptolarının vatandaşları sürüklemek istedikleri felâketi anlamaları daha kolay olacaktır.

Türkistan'daki milliyetçi Türk şairlerine Sovyet rejiminin kötü muameleleri ve onların öldürülmeleri; son günlerin hâdiseleri gözönüne alınırsa Türk vatandaşları için bir ibret olacak açıklıkta olduğu gibi, aşırı solun faaliyetlerine ve varacağı hedeflere karşı da uyanık olmamızı sağlayacaktır.

Milliyetçiliği öldürmek, milletleri esir etmek, hürriyeti yok etmek komünist rejimlerin hedefidir. Bunun için yaptıkları ve yapacakları kötülüklerin sınırı yoktur. Bu kitapçık sizlere Sovyet rejiminin Türk şairlerine uyguladığı insanlık dışı metodları anlatmaktadır.

Milliyetçilik ve Türklük uğruna hayatlarını kaybeden Türkistan'lı Türk şairlerinin aziz ruhları önünde hürmetle eğiliriz.

GİRİŞ

Sovyet rejimi devrinde, Türkistan'da Türk millî ruhunda eser veren şairlerin öldürülmesi meselesi bugüne kadar araştırılmamış konulardan birisidir. Bu hususta Batı memleketlerinde kaynaklar azdır. Sovyet kaynakları ise Türk millî şairlerinden ancak bir takım menfî tâbirlerle bahsetmekte, fakat onların ne şekilde öldürüldüğü konusunda da elbette susmaktadırlar. Ama öldürülen millî şairlerin eserleri bu arada okuyucuların gözlerinden uzak, kütüphanelerin gizli kutularında hâlâ saklanıyor.

Türkistan'da Sovyet rejimi tarafından öldürülen şairler meselesinin öğrenilmesi iki yönden fayda sağlar : Birisi komünist rejim altında serbestçe eser meydana getirmek imkânının olmadığına ortaya koyulması, bir diğeri de rejimin baskısı altında millî şairlerin canlarını ne şekilde verdiklerinin ve ne için onların millî ruhtan uzaklaşmamış olduklarının tesbiti ile bunun onlardan sonra yaşayan insanlara örnek olmasıdır.

Türkistan'da öldürülen millî şairler fâciası yalnız Rusya hâkimiyeti dışında olan memleketlerde değil, bilhassa Türk dünyasında da bilinmeyen ve bugüne kadar araştırılmamış hâdiseler arasındadır. Ocak 1964'te Delhi'de toplanan Beynelmîlel Müşteşrikler Kongresi'nde Türkistan millî şairlerinden A. Kadirî ve Abdülhamid Süleyman Çolpan hakkında verdiğim konferansın tartışılması esnasında, Türkiye sosyologlarından Prof. Dr. Fahri

Fındıkoğlu, «şimdiye kadar bunlar gibi mücahit Türk şairlerinden habersiz olmak beni üzmektedir.» diye açıkça konuşmuştu. Şu gerçektir ki, hür dünya şimdiye kadar Türkistan'da cereyan eden mühim olayların öğrenilmesinde geri kalmış, Türk gençliğine de bu gibi olaylar hakkında bilgi verilmemiştir. Şâyet bu küçük araştırmamız okuyucularımızın kalbinde Türkistan Türk şairlerinin faciası hakkında bir ilgi uyandırırsa, o zaman çalışmanın vazifesini yaptığını kabul edeceğiz. Kanaatimce Türk Türk'ü anlayamazsa, Türkleri başka kim anlayabilir?

SOVYET DÖNEMİNDEN ÖNCE TÜRKİSTAN'DA YENİ MİLLİYETÇİLİĞİN DOĞUMU

Rusya istilâsı ve Rusya hâkimiyeti zamanında Türkistan, hudutları dışarıya kapatılmış bir ülkeydi. Bu Türk ülkesi dünyada meydana gelen yenilikleri takibedememiş ve kendi geleneksel şartları içinde kalmıştı. Türkistan'da bu yenilikleri öğrenme istekleri olmamış değil di, fakat bu, büyük bir cereyan hâlinde kendini XIX. asır sonunda kabul ettiremedi. Rusya hâkimiyeti altında olan Türkistan'a her taraftan; Kazan, Kırım, Azerbaycan'dan yenileşme fikirleri giriyordu. Asıl gaye, okulları Batı Avrupa tarzında teşkil ederek, gençlere yeni zaman hayat şartlarını öğretmek ve bu şekilde millî hürriyeti kazanmak idi. Bu cereyan bütün Türk ülkelerinde olduğu gibi, Türkistan'da da Ceditcilik (yenileşme) devrini doğurmuştu. Türkistan'da ceditcilik her yerde tesirini gösteren bir millî fikir hareketi hâlini almış ve 20. asır başlarında Rus idarî teşkilâtını endişe içinde bırakmıştı. Aynı zaman içersinde, bu yenileşme akımı Cedit - Edebiyatı'nı yaratmıştı. Bu akım içinde 120'den fazla Türk şa-

iri bir yandan yenileşmeyi, öte yandan millî uyanışı işliyorlardı. Çarlık Rusyasının bunlar aleyhinde aldığı tedbirler semere vermiyor, bunlar öz yollarında devam ediyorlardı. Ceditcilerin çıkardığı gazete ve dergiler ve bunlar yoluyla bildirilen fikirler Rusya hâkimiyetinin hoşuna gitmezse ve bu hâkimiyeti tehlikeye sokacak fikirler varsa böyle gazete ve dergiler hemen yasak ediliyordu.

Rusya'daki 1917 Şubat İhtilâli Türkistan Türklerinin modernleşme ve millî uyanış fikirleri için şartlar meydana getirmişti. Ceditciler açıkça meydanda görünüyorlar; bazı gazete ve dergiler vasıtasıyla bir yandan yenileşme, diğer yandan da millî hürriyet taleb ediyorlardı. Millî Şairler hürriyet taleblerini her yerde açıkça haykırıyorlardı. Hamza Hâkim Zade «Zâlimler, sizler zanetmeyiniz ki, mazlûmlar sizlerin zulmünüz altında kalacaktır.» diye yazıyordu. Şair Avaz Otaroglu «Hürriyet» adlı şiirinde «Güneş uzun zaman bulutlar altında kalmayacaktır.» diyordu. Şair Abdul Rauf Fitret 1916'da «Gözünü aç» adlı şiirde «Ey, büyük Türk halkı, gözünü aç! Türkistan'da zalimler olmasın! Kimin oğlusun düşün! Gözünü aç, dünyayı gör, sönmekte olan ateşleri yak, Toprak altında yatan atanı unutma. Sen Türk, esirliği kabul edebilecek misin?» diye millete sesleniyordu. Fitret buna benzer şiirleri ile Şubat İhtilâli devrinde ortalıkta görünmekteydi.

Bolşevik ihtilâline kadar devam eden yedi aylık kısa bir zaman içerisinde, 150'den fazla Türkistan Türk edibi hürriyet, hürriyet diye şiirler yazıyorlardı. Okuma yazma bilenler az olduğundan, şiirleri hâfızlar ve nakşalar halka ulaştırıyorlardı.

Bolşeviklerin Ekim 1917 ihtilâli ile, yenilik yolunda olan şairler için yeni bir dönem başladı. Dünyada hiçbir

parti Bolşevikler kadar halklar hürriyetinden bahsetmemiştir. Türkistan Türk şairleri komünistleri «bayrağında hürriyet taşıyan insanlar» olarak görmüşlerdi. Bunlar, artık zulümden kurtulacaklarına, halka ve fikirlerine hürriyet verileceğine umud bağlamışlardı. Şairler aradan bir ay geçer geçmez Bolşeviklerin hürriyet parolalarının millî hürriyetle hiçbir ilgisi olmadığını anladılar. Bunun bir hayâl olduğunu gördüler. Türkistan milliyetçileri Ruslardan hâkimiyet haklarının Türkistanlılar eline verilmesini talep ettiler. Taşkent'de karargâh kurmuş olan bolşevik Ruslar bunu kabul etmediler. Kokand şehrine giden milliyetçiler, burada Türkistan kurultayını teşkil ederek Türkistan'ın muhtariyetini ilân ettiler. Dala - Türkistanında yaşayan Türklerin temsilcileri aynı zamanda Orenburg şehrinde toplanarak Alaş Orda muhtar hükümetini kurdular. Rusya bolşevikleri bu hükûmetler aleyhinde tedbirler almağa başladı. Şubat 1918'de, Kokand şehrine yerleşen Türkistan Millî Muhtar Cumhuriyetine karşı cephe açtılar. Kızılordu birlikleri şehri zaptederek hükûmet üyelerini hapsetti. Millî şairler, millî hükûmet tarafındaydı. Millî hükûmet bolşevikler tarafından ortadan kaldırıldıktan sonra anladılar ki, bolşeviklerin hürriyet dedikleri yalnız kendi hâkimiyetleriymiş. Şairler şimdi tekrar millî hürriyet şarkısını söylemeye devam ettiler.

Kokand şehrinde Türkistan Millî Muhtar Cumhuriyeti ortadan kaldırıldıktan sonra, Şubat 1918'de Fergane vadisinde millî mücadele başladı. Bu hareket 1918 yılının yaz aylarında Türkistan'ın her yanını kapsadı.

Millî şairler bu mücadelenin yolu ve başarısı için yazmağa başladılar. Ama, Saken Seyfullin, Nurfeyiz, Hamza Hâkim Zade, Sadreddin Aynî gibi birkaç şair daha önce milliyetçilik dairesinde oldukları hâlde, millî mü-

cadele cephesinde değillerdi şimdi. Bunların fikrine göre Sovyet rejimi yenilik ve ilerleme getirecekti. Sovyetlerin kendi cephelerine kazandıkları şairler yukarıda adları zikredilen 5-6 şairden ibarettir. Hâkim Zade 1918 de «Yaşa Şura» şiirini yazdı ki bu şiir o zaman Sovyet tesirini genişletmek için esaslı bir propaganda silâhı olmuştu. Sadreddin Aynî «Hürriyet Marşı»nı ortaya koydu. O zannediyordu ki bolşeviklerin hürriyet parolaları yoluyla Türkistan'a hürriyet gelecektir. Aynî'nin bu şiirinden de Sovyet Ruslar'ı iyice faydalanmışlar ve onu kuvvetli bir propaganda silâhı olarak kullanmışlardır Şair halk için hürriyet diyordu, bolşevikler ise bunu kendilerinin getireceğini söyliyerek bundan istifade ediyorlardı. Bu şekilde milliyetçi şairler arasında ikilik başgösterdi. Azınlıkta olan küçük bir grup Türk şairi Sovyetlerle birlik hareket ediyordu. Lâkin büyük grup (Fitret, Abdullâh Kadiri, (Çolpan), Mağcan Cumabey, Mir Yakup Dulat, Vadim Mahmut, Sofi Zade, Refik Mü'min ve bunlar gibiler) bir taraftan terakkiperverlik diğer yandan milliyetçilik, halkı Rusya'dan kurtarma tedbirleri yolunda devam ediyorlardı.

MİLLİYETÇİ ŞAİRLER VE SOVYET REJİMİ

Şurası bir gerçektir ki, Türkler nâzik tabiatları ile şiiri çok seven insanlardır. Türkistan'da insanların kalbi şiirle kazanılır. Burada şiiriyetsiz hayat olmamıştır. Türklerin bu hususiyetini Ruslar da iyi bilirlerdi. Türkistan milliyetçi edibi ve âlim Abdül Rauf Fitret'in fikrine göre «Doğu edebiyatı dünya edebiyatının bağı, Türkistan ise bu bağdaki bağcı» olmuştur. Sovyet ideologları halk arasında şiirler vasıtasıyla komünist ideolojiyi tanıtmak düşüncesindeydiler. Şairleri «Geliniz beraber çalışalım» diye işbirliğine dâvet ediyorlardı. Lâkin, milliyetçilerin

«Vahid», «İzhar-ı halk», «Halk darürlfünûnu», «Türk Sözü» gazeteleri 1918 de Sovyet hükûmeti tarafından yasak edilmişti. Bunların yerine millî şairlerden Sovyet dergi ve gazetelerinde çalışmaları isteniyordu. Millî şairler de fikirlerini izhar edebilecekleri yolları arıyorlardı. Onlar 1918 1919 yıllarında Türkistan Maarif Komiserliği etrafında toplandılar. Şairler bir cemiyet teşkil etmişlerdi. Sovyet makamları da sizler «proleter yazarlar cemiyeti» kurunuz demiyordu. Fakat Sovyetler şairlerden rejime sâdık kalmalarını beklemekteydi. Şairler imkânsızlıklar içinde rejim idareleri dairesinde çalışmaya başladılar. Lâkin birer komünist propagandacı hüviyetine de girmediler. Zaten o zaman Türkistan'da komünizmin ne olduğunu bilen şairler ve aydınlar yoktu. Sovyetler de şairlere «Sizler komünizm propagandası yapınız» diye bir talep ileri sürmemişlerdi. Bunun yerine «Geçmişinizi, bilhassa eski islâm din adamlarını, sosyal adaletsizlikleri tenkid ediniz ve bu konularda istediğiniz kadar yazınız, neşrediniz» diyorlardı. Hamza Hâkim Zade Aynî, Zevkî Abdullah Avlâni, Sofi Zade, Seken Şeyfullin gibi eski millî şairler rejime sâdık kaldılar. Onlar Türkistan'ın geçmişteki hayatının tenkidi konularında yazıyorlardı. Bunlardan Hamza Hâkim Zade (1889 - 1929), Sadreddîn Aynî (1878 1954) millî geleneklerden vazgeçmemekle beraber, Türkçe olarak, geçmişin tenkidi, din adamlarının gülünç duruma düşürülmesi, zenginler ve fakirler arasındaki vaziyetleri şiirler ve hikâyeler şeklinde yazıyorlardı. Bu tip konuların işlenmesi Sovyet propagandası için faydalı idi. Sovyetler bu gibi yazılardan kendilerinin «sınıf mücadelesi» dedikleri teori için istifade etmek istiyorlardı. Hamza Hâkim Zade ilk zamanlar yazdığı gibi «Yaşa Şura» diye şiirler yazmıyordu artık. Tiyatro eserleri yazmakla meşgul oluyordu. Onun 1919 1922 yıllarında yazdığı «Seferber Edilenler Facia-

sı» (1916 yılında Rusya hükûmeti tarafından cepheye gönderilen Türkistan Türklerinin faciası hakkında), «Fergane Faciası» (1918 de başlayan millî mücadeleyi gûya Fergane Vâdisinin faciası şeklinde görüyordu) ve «Zenginler ve Fakirler» gibi sahne eserleri Rus Kızıl Ordusuna manevî silâh olarak hizmet etmekteydi. Sovyet Rusya Türkistan Cephesi Başkomutanlığı Hamza Hâkim Zade'ye «Türkistan Müslüman Siyasî Tiyatrosu»nun kurulması için yardım etti. Hâkim Zade, Kızıl Ordu himayesi altında şehirden şehre, köyden köye gidiyor ve sahne eserlerini halka gösteriyordu. Eski milliyetçi şairlerden yalnız üç şair (Hâkim Zade, Aynî ve Seyfullin) yavaş yavaş komünizm hizmetine iyice girdiler. Bunlardan başka bu yola giren şair de olmamıştır. Bu üç şair millî hürriyet cephesinden komünizm cephesine geçtiler ve böylece eski milliyetçi arkadaşlarıyla vedalaşmış oldular.

Hamza Hâkim Zade, 1929 yılında Şah-ı Merdan şehrinde bir camide yaptığı, ahlâksızca harekete kızan müslümanlar tarafından linç edilmiştir. Sovyet kaynakları bunlardan başka komünizm yoluna geçen şair olup olmadığı suali karşısında susuyorlar. Fikir değiştiren bu üç şair kendi komünizm yollarında, diğer Türkistan Türk şairleri de Sovyet rejimi karşısında kendi millî yollarında gayelerinden vazgeçmeden yürümüşlerdir.

Millî cephede ve millî ruhda olan şairler 1919 da Abdül Rauf Fıtrat başkanlığında «Çağatay Gürünü» (Çağatay Sohbeti) adlı Dil ve Edebiyat Derneğini kurdular. Bu millî şairler derneği bütün şairleri ve daha ziyade genç şairleri öz etrafında toplamıştı. Bu dernek halkın millî ruhta terbiyesi, millî hayatın kendisine has tarihî yolu, geçmişin büyük fikir mirasını tekrar canlandırma, Türkistan için millî istiklâl hakkını muhafaza etmek gibi hususları temel gâye olarak kabul etmişti. Çağatay Gürünü'

nün öz etrafında bütün milliyetçi şairleri topladığını ve komünizm aleyhinde ideolojik mücadele açtığını gören Türkistan'daki Rusyalı komünist hâkimler bu millî şairler derneğini 1922 yılında kapattılar. Bu gibi tedbirlerin ne için alındığı konusunda «Edebiyat Ansiklopedisi» (Litartaturnaya Ansiklopediya, Moskova 1929, S. 493) aşağıdaki bilgiyi vermişti

«Çağatay Gürünü 1919 dan başlayarak Basmacılık (Sovyetler Türkistan millî mücadelesini bu kelimeyle adlandıırırlar - B.H.) hareketini teşkil etti... Milliyetçi eserleriyle onlar Sovyet Sistemine düşman olan fikirleri, gayeleri yaydılar.» Sovyet makamları «Çağatay Gürünü»nü «Pantürkçülük» fikrinin propagandasını yapmakla suçladılar. Gerçekte, tam aksi bu cemiyet Türkistan Türk Millî Ruhun'dan başka birşey düşünmemişti. Çağatay Gürünü az zaman içerisinde birçok eserler neşretti. Bunların arasında Fıtrat'ın «Timur Saganesi», «Çin Seviş», «Hind İhtilâlcileri», Çolpan'ın «Yarkın Ay», Hurşid'in «Küçük Asker» sahne eserleri, Çolpan'ın «Uyanış», gibi şiirler toplamı, Türkistan Türkleri'nin kalbini kazanmış, halkı heyecana getirmiş eserlerdendir.

Çağatay Gürünü 1922 de kapatıldıktan sonra, Sovyet makamları Türkistan yazar ve şairlerini yeni bir cemiyet etrafında toplamayı düşündüler. Bu sebepten 1923 yılında Semerkant'da «Kızıl Kalem» cemiyetini teşkil ettiler. Bu cemiyete bütün şairler üye edildi. Millî düşüncede olan, Sovyet rejimini istemeyen şairler de bu cemiyete üye edilmişti. Sovyetler bu cemiyetten komünizm ideolojisi yolunda bir vazife, bir hizmet beklemişti. Onların bu ümidi de boşa gitti. Milliyetçi yazarlar «Kızıl Kalem» cemiyetini kendi millî fikirlerinin tanıtma merkezi hâline getirdiler. Bunun için Sovyet memurları aşağıdaki şikâyetle bulundular :

«Burjuva karşı ihtilâlcı yazarlar Kızıl Kalem'e girdiler... Onlar bu teşkilât vasıtasıyla uzun zaman kendi milliyetçilik gayelerini tanıttılar ve genç şairleri milliyetçilik ruhu ile zehirlediler.»

Kızıl Kalem'de milliyetçi şairler, yazarlar derneği haline getirildikten sonra, bu teşkilâtın da Sovyet rejimi için büyük bir tehlike olduğu meydana çıktı. Sovyet makamları dernek aleyhinde faaliyete geçtiler. Kızıl Kalem derneği de, 1932 yılında kapatıldı böylece. Dernek kapatılmış olmasına rağmen milliyetçi şairlere ceza verilmedi. Sovyetler müsait zamanı beklemekteydiler. Onların Sovyet - Saray - Şairleri de yok denecek kadar azdı; komünist ideolojiyi Türkistan'da edebî yola yerleştirmek için hazırlanmış şairlerin sayısı beş - altıdan fazla değildi.

Moskova yalnız Türkistan'daki şairlerin rejime uymayan hareketlerinden değil, bütün Sovyetler Birliği'ndeki edebiyatın kendi istediği yolda olmamasından şikâyetçiydi ve bu tehlikeli durumdan kendisini kurtaracak tedbirler alıyordu. Sovyetler Birliği K.P. Merkez Komitesi 23 Nisan 1932 de «Edebiyat ve san'atı yeniden kurmak» hakkında bir karar neşretti. Bu kararda edebiyatçıların «sosyalist - realizm» esasında eser vermeleri isteniyordu. Türkistan millî şairlerinin de bu yolda hareket etmesi için tedbirler alındı. Türkistan kelimesi zaten 1924 den bu yana ortadan kaldırılmıştı. Şairler parçalanmış Türkistan'ın Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan Sovyet Cumhuriyetleri içinde kalıyorlardı. Şairler bu Türkistan Sovyet Cumhuriyetlerinin her birinde «Proleter Yazarlar Cemiyeti» teşkil etmek mecburiyetinde idiler. Tabiatıyla milliyetçi şairler de bu cemiyetlerin içinde bulunmak zorundaydılar. Sovyetler Birliği K. P. Merkez Komitesinin yukarıda zikredilen kararı gereğin-

ce Türkistan'da «İdeolojik Alanda Mücadele» parolası propaganda ediliyordu.

Bu prensip yoluyla edebiyatın milliyetçiler tesirinden korunması istenmekteydi. Bu cereyan 1937 yılına kadar yani beş yıl devam etmiştir. Edebî hayatı milliyetçilik ruhundan temizleme akımı esnasında bazı şairler (meselâ : Muhtar Avez, Abdullah Kadirî, Batu, Elbek, Aybek gibiler) «biz şimdi doğru yolumuzu bulduk, kendimizi düzelttik» diye sözler vermek zorunda kaldılar. Ama, «düzelmış» şairler Sovyet makamları nezdinde mutlak düzelmemişler ve «milliyetçilik hastalığına» devam etmişlerdir. Sovyet idaresi bunlar gibi. o rejim altında kendi yolundan vazgeçmeyen şairler için ceza verebileceği daha doğrusu bunları kolaylıkla ortadan kaldıracığı zamanı bekliyordu. Sovyet polisi bu işi ele aldı. Biliyorlardı ki, yalnız şairleri hapsetmekle iş bitmiyecek. Bunun için şartların olgunlaşması bekleniyordu.

Stalin Şubat 1937 de Parti ve Devlet idarelerinin «halk düşmanlarından temizlenmesi»ni emretti. Halk düşmanlarından kastedilen komünist rejim aleyhinde olanlardı. Stalin Yejov adlı birisini içişleri komiseri tâyin etti ve temizleme işleri ona havale edildi. Bu komiser 1937'den itibaren bu konuda dehşetli tedbirler almağa başladı. Temizleme öyle yürütülüyordu ki hapishane olarak kullanılacak bina bulmak dahi güçleşmişti. O kadar çok insan halk düşmanı olarak tevkif edildi ki, bunları meydanlarda asker ve polis nezaretinde muhafaza zorluğu doğdu. Bu dehşetli yıllar 1937 - 1939 senelerini içine alır. Kanlı ve korkunç günler Türkistan'da yalnız «halk düşmanlarından temizleme» parolası altında değil, aynı zamanda «milliyetçilerden Parti ve Devlet idarelerini temizleme» parolası altında da devam ettirildi. Bu şekilde millî şairler de tutuklandı.

1937 1939 senelerinde Türkistan'da 350'den fazla edebiyatçı şair tutuklanmıştır. Bunlardan kaç tanesinin cezaevlerinde NKVD işkenceleri altında öldürüldüğü hakkında Sovyet kaynakları ağız açmıyorlardı. Ama, son zamanlarda öğrendik ki hapsedilen Türkistan'lı şairlerin büyük bir kısmı bu cezaevlerinde can vermiştir. Geri kalan az bir kısmı ise uzun zaman Sibiry'a da hayat geçirmek zorunda bırakılmıştır. (Meselâ: Romancı Edib Hıdır Derya 1938'den 1956'ya kadar yani 18 yıl Sibirya hapisanelerinde bulunmuş, hayatta kalarak vatanına ancak 1956'da dönebilmiştir.) Türkistan'da hakimiyet sahibi olan Rus komünistlerinin emriyle öldürülen veya hapisanelerin ağır şartlarına dayanamıyarak ölen millî şairlerin faciaları destanlar ve romanlar halinde dahi yazılsa bitmeyecektir. Dünyanın hiçbir yerinde, hâkim milletin mensupları millî ruhda eser veren mazlum şairlere Türkistan'da olduğu gibi dehşetli ceza vermemiştir. Türkistan'da öldürülen millî şairlerin tek suçu, yalnızca serbest halde millî hayata bağlı olarak eser vermek olmuştur. Bundan başka suçları olduğunu da Sovyet kaynaklarından dahi öğrenemiyoruz.

Biz bu kısa yazımızda millî faciayı bütün yönleri ile mükemmel olarak ortaya koyma imkânından mahrumuz. Bu uzun zamana ve ciddî araştırmalara ihtiyaç gösterir.

Bu kısa yazımızda, mazlum Türk ülkesi Türkistan'da, Rusya - Komünist rejiminin devlet kuvvetiyle öldürülen Türk millî şairlerinden bazılarını örnek olarak okuyucularımıza takdim edeceğiz.

ÖLDÜRÜLEN TÜRK MİLLÎ ŞAİRLERİNDEN ÖRNEKLER :

**Rejim için tehlikeli görülen, milli hislerinden hayat-
larının sonuna kadar vazgeçmeyen ve öldürülen hürriyet-
çi şairler arasında aşağıdakiler Türkistan edebî hayatın-
da ayrıca itibar kazanmışlardır :**

Resim 1 — ABDUL RAUF FİTRET

ABDUL RAUF FİTRET (1884-1939): Doğu edebiyatı ve lisanlarını iyi öğrenmiş, hikâyeleri, edebiyat sahasındaki araştırmaları ile meşhur olmuş mücahid bir yazardı. O, hayatının sonuna kadar 30 dan fazla eser yazmış ve Türkistan genç şairlerine örnek olmuş bir şairdir. İlk eseri «Münazara» adlı hikâyeyi İstanbul'da yazmış ve bu hikâyeyle o zamanki Türkistan'ın durumunu tenkid etmiştir. Buhara'da Cedit - Edebiyatının önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilir. Siyasî hayatta beraber hareket ettiği arkadaşlarıyla, Buhara emirliğinde yeni devlet sistemi yaratmak yolunda mücadele etmiştir. Buhara emirliğinin islahat yoluyla, devlet imkânının olmadığını anladıktan sonra, Fitret ve arkadaşları 1917 den itibaren Buhara emirinin ihtilâl yoluyla tahttan indirilmesi fikrini taşımağa başladılar. Bu işi kendi kuvvetleriyle başaramıyacaklarını anlayan Buhara Ceditçileri Sovyet hükûmetinden yardım istemişlerdir. Ceditçiler 1918 Mart'ında Taşkent'teki Sovyet Komiserliği'nin ordusu ile Buhara emirliğine hücum ettiler. Sovyet ordusu ve Genç - Buharalılar mağlûp oldular. Fitret Buhara'dan kaçarak Semerkant'a yerleşti. Semerkant'da «Hürriyet» gazetesini neşretti.

Ruslara ümit bağlayan Fitret şiirleri ve hikâyeleri ile Buhara'da sosyal ihtilâl gayelerini ileri sürüyordu. Ağustos 1920'de Kızılordu Buhara Emirliğini işgal etti. Buhara Halk Cumhuriyetinin «fikrî babası» olarak kabul edilen Fitret, Buhara'ya geldi. Bu Cumhuriyetin millî esaslara göre idare edilmesi ve Rusların tesirinden kurtulması yolunda çalışmalara başladı. Fitret gördü ki, «sizin hürriyete kavuşmanıza yardım edeceğiz.» diye Buhara sınırları içine girmiş, Emirliği ortadan kaldırmış, Genç Buharalılara devlet hâkimiyetini ele geçirmeleri için yardım etmiş olan Sovyet Rusları, devlet idaresinin millî

esasta teşkiline ve yürütülmesine engel oluyorlar. Fitret, 1922 - 1923 yıllarında Buhara Halk Cumhuriyeti'nin Hari-ciye Bakanı olarak kısa zaman çalıştı. Daha sonra Buha-ra'dan Sovyetler aleyhinde çalışması sebebiyle Taşkent'e gönderildi.

Fitret kısa zaman devam etmiş olan siyasî faaliyetinden sonra, yalnızca edebî - kültürel hayat meseleleri ile meşgul olmuştur. 1924 - 1937 yıllarında Semerkant ve Taşkent Üniversitelerinde Çağatay Türk Edebiyatı ve Doğu Edebiyatı Profesörü olarak çalıştı. 1919 yılında Çağatay Gürünü kuran Fitret bununla Türkistan Kültür hayatının hareketlenmesi için temel atmıştır. Cemiyet etrafına o zamanın tesirli ediplerini topladı. Geçmişin tarihî ve kültürel mirasından halkın haberdar olması için gayretler gösterdi. «Çağatay Gürünü» Türkçülük fikrinin bir merkezi haline getirildi. Bu cemiyet 1922 yılında kapatıldıktan sonra Fitret etrafındaki şairleri «Kızıl Kalem» cemiyetine girmeye dâvet ediyor ve bu «Sovyet Yazarlar Kurumu»nu millî fikirler merkezi haline getiriyor.

Fitret'in şiirleri millî duyguların kaynağıdır. O, motiflerini her zaman halk hayatından almıştır. Halkın başına gelen felâketleri türlü yollardan ortaya koymak onun san'atındaki esas özellik olmuştur. 1920 yılında yazdığı «Kim Deyey Seni» şiirinde halkın geleceğini şöyle tasvir etmişti :

«Appağım Allah saklasun seni
Felâketlerden muhafaza etsin seni
Sen cihanın en nazlısın
O (Allah) kaygulara salmasun seni.
Kıp-kızıl gülüm, yap-yaruk ayım,
Gitme dur, biraz göreyim seni,
Dertli canımın ilâcı sen mi?
Ezilmiş gönlümün padişahı sen mi?»

Burada, Fitret'in «Kızıl Gülü» yıldızdır. O, «yıldız»ın mânasını şöyle anlatır :

«Kızıl gülüm varlığımın sultanı,
Canım senin hayâlınla kuvvatlı,
Kalbimin en kıymetli hasreti,
Neçin bana merhametin azaydı?
İki gözüm, melek yüzüm sevdiğim
Canlar sen için kursan olsun!
Kızıl gülüm, kara gözüm dileğim.
Dünya senin bakışından memnun olsun!

Fitret bu şiirinin sonunda «yıldız»a müracaat ediyor ve «uzaklarda yalnız ağlayıp oturduğumu görürsen bana merhamet ederek biraz gül» diyor. «Merih yıldızına» (Demir Kazık yıldızına) şiirinde kendi milleti içindeki ikiyüzlü şahısları tenkid ediyor ve «Demirkazık yıldızı»ndan soruyor: Bizim yerde devam eden hazırlıkları ne şekilde gördün?

«Yıldız»la konuşmasına devam ederek :
«Var mı sende de bizim kibi insanlar,
İkiyüzlü işbozanlar, şeytanlar,
Kardeş kanın içen sülükler,
Kardeş etin doymayıp yiyen kaplanlar?

Var mı sende bütün dünya tüzüğün,
Öz kapçıgın toldurğalı bozğanlar,
Var mı sende, bir ülkeni yandırıp
Öz kazanın kaynatgücü hakanlar,
Var mı sende karın-kursak yolunda
Elin, yurtun, barın-yoğun satkanlar?..»

Fitret'in bu şiirinde onun yabancıları hizmetine girecek, öz vatanını menfaatlerinden vazgeçmiş insanlara olan nefreti ve «bütün dünyanın düzenini» yıkmak isteyen Ruslara karşı tenkidleri görülmektedir.

Fitret'in eserlerinin gücü onun şiirlerinden ziyade, sahne eserlerindedir. O böyle eserlerle tarihe dönüyor. Tarihten öz milletine seslenerek, milletin fikir hayatında canlanma olmasını istiyor. Bu sebepten o, «Oğuzhan», «Çingiz Han», «Timur Sağanasi», «Abdul Feyiz Han», «Mukaddes Han» gibi tiyatro eserlerini yarattı. Bunlar 1919-1930 senelerinde Türkistan sahnelerini süsleyen lâleler, halkı heyecana getiren dalgalar oldu. Meselâ Timur Sağanası'nda Timur mezarından kalkıyor; yurdu virân ve milleti mazlum halde görüyor. Timur şiddetli bir sesle millete haykırıyor : «Ben sizlere çok şeyler bıraktım. Ne oldu ki, bir zamanların şerefli ve cesur bir halkının evlâtları şimdi başka bir halkın zulmü altında kalmış? Kimler bağlarımdan kuşları kovmakta? Atalar mirasından neler yapılmış? Sizlerden talebediyorum, kalkınız! Sizlere emrediyorum, kalkınız, ülkeyi düzeltiniz, evlâtlarımın hür yaşamalarını temin ediniz! Eğer böyle yapmazsanız ülke büyük bir mezarlık haline gelecek!» Bu eser oynandığı esnada sahnede Timur'un ruhu haykırırken seyirciler dayanamamışlardı. Herkes ağlamıştı. Tarihten böyle misâller getiren eserlerin Sovyet rejiminin hoşuna gitmemesi tabî idi. Sovyet rejimi millete «Bizimle beraber olunuz» derken, Fitret «Bize kendimiz gerek» diye milleti heyecanlandırmaktaydı.

Fitret'in «Hind İhtilâlcileri» eseri de aynı ruhda yazılmıştır. Sovyet - Rus sansürü altında eserin adına «Hind İhtilâlcileri» demişti. Lâkin kastedilen Türkistan'dı. Bu eser zaten Türkistan'da değil Berlin'de «Türkistan Türk Talebeler Birliği» tarafından yayınlanmıştır. Fitret bu eseri 1920 yılında yazdı. Bu esnada Türkistan'da millî mücadele (Rusların Basmacılık dediği hareket) bütün şiddetiyle devam etmekteydi. Fitret bu mücadeleye umut bağlamıştı, o yurdun kurtuluşunu bekliyordu. Mücadele

esnasında bazı problemler de ortaya çıkmıştı. Meselâ, millî birlik ve mücadelenin zarureti gibi. Fitret eserin kahramanı Rahim Bahşı dilinden şöyle diyordu (Hind İhtilâlcileri Sahife 8)

«Çocuk... Şunu iyi bil! Yurdu sevenler onun taş ve topraklarını değil, güzellik ve iyiliklerini severler. Ulusu yolunda can verenler onun sakalı ve paltosu için değil, belki onun faziletleri, ziyadeliği, tarihi için ölüyorlar.

Yurttan düşmanların kovulması meselesinde Fitret demişti ki :

«Düşmanı yurttan kovmak, yurdu düşman elinde görmekten zor değil» (S. 11)

Fitret'in fikrine göre,

«Zulüm mazlumları birleştirmek için en büyük silâhtır.» Fitret, şehid olan mücahidin kanının kutsallığını, Hakkın soruları ve şehidin cevapları ile şöylece tasvir eder :

«Hak benden yeryüzünün hâlini soruyor; Bana yerdenden ne hediye getirdin dedi. Dedim : Ondan sana hediye edilecek bir şey, bir söz, bir iş yok...! Ama ben dedim ki bir küçük şişe içinde bir tamçı kan getirdim; çok pahalı armağan getirdim. Bundan senin hazinende bulunmaz. Yapmadın sen bunun gibi şeyi! Bu ise kutsal kandır Hak! Zalimlerin kılıcıyla, hürriyet ve istiklâl yolunda şehid olmuş bir yiğidin yaralarından damlamıştır. AL.. Sakla (bunu)! (Hind İhtilâlcileri, S. 39).

Fitret, hürriyetsizliğin sebebinin güçsüzlük olduğunu görmüştü. O yazar ki :

«Dünyada güçsüzlükten kötü şey yok. İnsanın gücü olmazsa belâlar içinde kalıyor : Cezalar, hakaretler, sür-

günler, hapisler, ölümler her bir yandan belâ yağmuru gibi yağacaktır.» (Hind İhtilâlcileri, S. 47).

Fitret, millî mücadelenin mağlûbiyetlerini gördüğü hâlde bundan umutsuz olmuyor. «Yurdumuz canlı ve kanlı yiğitlerden iş bekliyor» dedikten sonra, birliğin hürriyet meselesinde mühim olduğunu ifade ediyor ve sahne perdesini topluluğun yalnızca «yurdumuzu kurtaracağız. Yaşasın istiklâl!» sesleri ile kapatıyor. Fitret'in «Hind İhtilâlcileri», onun 1920 Mart'ında Gazi Yunus tarafından neşredilen «Çin Sevşi» adlı sahne eserinin devamı gibidir. Fitret'in fikrine göre «Çin Sevmek» (Çin : Tam, eksiksiz) vatani sevmek oluyor. Millî hürriyet mücadelesinde, Avrupa hayatı tesiriyle, Doğu kültürü tesiri altında yetişmiş kişilerin tartışmalarına çok önem vermiştir. Fitret'in Avrupası Rusya'dır. Mücadele zamanında bazı insanlar Avrupalılara inanıyorlar.

Eserin kahramanlarından biri aşağıdaki gibi konuşuyor :

«Biz müslümanlar yalnız aldatılmak için dünyaya geldik gibi görünüyor... Zenginimiz, işçimiz, hocamız, talebemiz, okuturumuz, şairimiz, felsefecimiz, büyüğümüz, küçüğümüz, Avrupa'nın gazetesine, kitabına, sözüne, işine, kanununa, nizamına, altınına ve kızına aldanıştan başka birşey bilmedi.» (Çin Seviş, S. 11)

Fitret millî hayatta herşeyden önce kendi kuvvetlerine ve kendi milletine inanmayı öne sürer. Millî münevverleri Türkistan'ı kurtarış için birliğe dâvet eder. Millî Mücahitlerin kurduğu komiteyi, komite üyelerinden hain biri satar. Hâkim milletin polisi hainle beraber mücahidleri öldürür. Polis, hayatta kalmış mücahid kız Züleyha'dan diğer mücahidleri öğrenmek ister. Kız, «Benden söz almak mı istiyorsunuz vahşiler» diye bağırarak kendisini

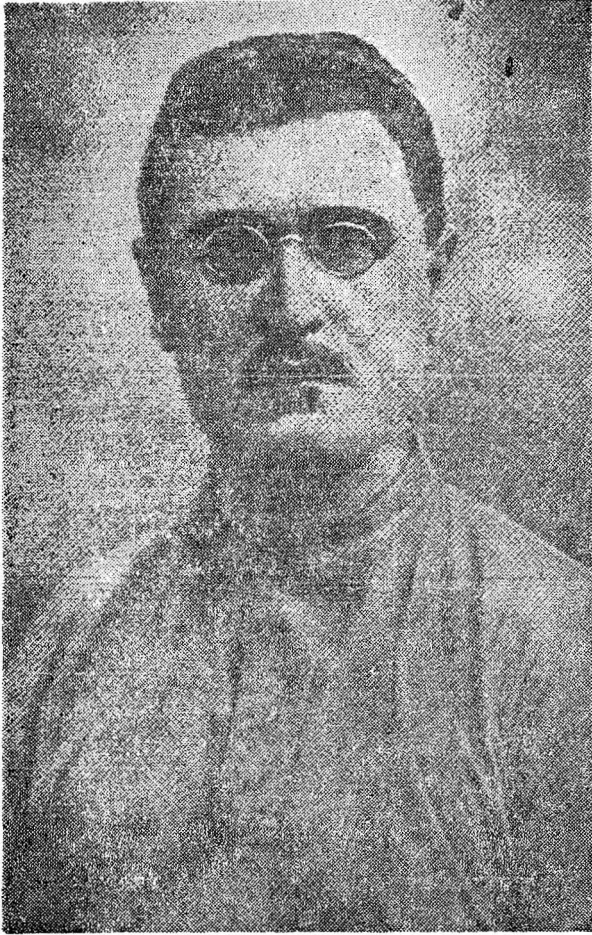
şehid mücahidlerin cesetleri üzerine atar. Polisler bu kızı da hapsederler.

Fitret 1925'den sonra edebiyat araştırmaları ile meşgul oldu. Türk edebiyatında millî özelliklerin kabulünü ileri sürmekteydi. Uzun geçmişin manevî mirasını gençlere aktarmayı esas vazifelerinden biri olarak kabul ediyordu.

Fitret hapsedilmeden önce edebiyat profesörü olarak hizmet etmekteydi. Ondan, komünistleşme yolunda olan bazı talcibeler :

«Hocam, bu dersleriniz hakkında Marksizm Leninizm ne diyecektir, bunlar için Marks ve Lenin'den pasaj var mı» diye her sorduklarında, Fitrat ise her zaman: «Eğer Marks ve Lenin'den pasajlar isterseniz Moskova'ya gitmelisiniz. Burada benden bunları öğrenmenize imkân yoktur diye cevap vermişti.»

Sovyet Rusya polisi Fitret'i 1937 yılında tutukladı. Büyük millî edib 1938 yılında «üç kişilik gizli mahkeme» (Troyka) kararı ile öldürüldü.

Resim 2 — ABDÜLHAMİD SÜLEYMAN ÇOLPAN

ABDÜLHAMİD SÜLEYMAN ÇOLPAN (1897-1938): Andican şehrinde dünyaya gelmiştir. 1917 yılına kadar doğduğu şehirde öğrenim yaptı. Türkistan Türk klâsik edebiyatı eserlerini (Mir Ali Şiir Nevai ve Babür) severek öğreniyor. 1917 - 1918 de Orenburg şehrinde «Vakit» gazetesinde çalışıyor ve Başkurt millî hükûmetinin sekreterlik vazifesinde de bulunuyor. 1918 de Türkistan'a geri gelerek kendi memleketinin kültür hayatı içine girmiştir. Çolpan halk an'anelerine sâdık kalmış ve eserlerinde millî hayatın san'atkârca tasvirini yapmağa gayret etmiştir. Çolpan 1930 yılına kadar Türkistan halkının en sevilen şairi mesabesindeydi. Onu herkes Türkistan'ın işçisi, çiftçisi, münevverleri, şairleri gerçekten sevmiştir. Çolpan eserlerini bütün halkın anlayabileceği bir dilde yazmıştır. Çolpan o derece sevilmişti ki, onu Komünist Partisi ve hükûmet içerisindeki Türkistanlı yüksek memurlar dahi seviyordu. Şiirleri çekici ve akıcıdır. Bir defa değil tekrar tekrar okunacak üstünlüktedir. Şiirleri halkın türkûleri hâline geldi. Bunlarda rejimden korkma gibi bir durum görünmüyor. O, milletine bağlı olduğunu ve bu milletin ızdıraplarını san'at yoluyla tasvir ettiğini, milletine hürriyetten başka bir isteği olmadığını defalarca açık şekilde isbat etmiştir. Bir yönden cesur, öte yandan güçlü şair bu hasletleriyle herkesin sevgisini kazanmıştır. Gerçekten komünist rejim için büyük bir tehlike olarak, rejime sıkıntılı terler döktürmüş bir şairdir. Lâkin hâkim milletin Türkistan'daki temsilcileri bu cesur şairden kurtulmak için yol arıyorlardı. Önce Çolpan'dan rejim şairi yapmak için çaba sarfettiler. Bu mümkün olmadı. 1926 - 1927 yıllarında Çolpan'la ne yapmak gerek, ona karşı nasıl hareket etmek gerek diye tartışmalar başladı. Bir grup ondan vaz geçilmesi gerektiğini, bir başka grup da Çolpan'dan vazgeçmenin imkânsızlığını ortaya

koymaya çalışıyordu. Çolpan'ın tesiri altında yetişmiş şair Aybek 1927 yılında şunları yazdı :

«Biz Çolpan'dan onun, bugünkü zaman edebiyatının taleplerine hizmet etmediği için vazgeçebilecek miyiz? Kanaatımca biz buna muktedir değiliz. Biz Rus yoldaşlarımıza bakarsak onların Puşkin'i sevdiğini görürüz.

Puşkin eserlerini her bir Rus komünisti, komsomolu ve aydın okuyor. Onun Rus edebiyatında şerefli bir yeri vardır. Puşkin proleter şairi değildi. Aksine Feodal ve Aristokrat şairi idi. Onun da gayeleri zamanımız isteklerine uymuyor. Bu böyle olmasına rağmen ne sebepten onu hepsi seviyor? Çünkü Puşkin güzel eserler yaratmış Biz de Çolpan'dan ellerimizi çekmiyeceğiz. Çolpan bizim edebiyatımıza yeni şekil getirdi. Genç nesil onun şiir san'atını, açık dilini, çekici üslûbunu seviyor... Çolpan'ın ideolojisini değil, belki onun yarattığı şairce ifadeleri okuyor. Bu sebepten hiç kimse ondan vazgeçemiyektir.»

Gerçekten, 1937 yılına kadar Çolpan'dan hiç kimseyi uzaklaştıramadılar. Şairi, son hapsedilişine kadar yedi defa hapsedmişlerdi. Rejime hizmet edeceğim diye hiç bir zaman söz vermedi. Hapishanede ilk isteği daima kâğıt kalem olmuştur. Hapisten çıktığı zaman «Birkaç yıl kantarıldığımdan (serbest bırakılmadığımdan) sonra aldım sazı elime» kelimeleri ile tekrar eser vermeğe başlamıştır. O bütün umudunu halkına bağlamıştı. Onun rejimin dehşetinden korkmamasının sebebi de bu idi.

Mücahid şair milliyetçiliğinin ve milliyetperverliğinin kurbanı olmuştur. Sovyet rejimi için çok tehlikeli olarak kabul edilen Çolpan 1937 de tekrar hapsedilmiş ve 1938 de de öldürülmüştür. Bu faciayı öğrenen yalnız dost-

ları değil bütün millet Çolpan için gözyaşı döküyordu. Türkistan Türkleri karanlık gecelerinde Çolpan gibi yıldızı bulmaları için belki daha uzun yıllar bekleyecekler. (Türkistan Türkleri Çoban yıldızına Çolpan derler). Çolpan'ın icad yolunu yazsak romanlar meydana gelecektir. Onun eserlerindeki istekleri araştırsak, ciltler dolacaktır. Çolpan büyük karanlık devrin yegâne parlak yıldızıydı. Onu öldürdüler, lâkin ruhunu öldüremediler. Ne acı ki Türk dünyası Çolpan gibi büyük bir şairin fikirlerini genç nesle öğretmek konusunda aciz kalmıştır.

Çolpan neler düşünmüş ve neler istemişti? Bu sorunun cevabı onun şiirlerinden örnekler göstermek yoluyla verilecektir.

Sovyetler «cizlere baht getirdik» diyorlardı. Çolpan ise buna hayâl diyordu. O, 1920 yılında yazdığı «Hayâl» adlı şiirinde Türkistan hayatını işaretle eder.

O yazmıştı: (Şairin öz şivesinde veriyoruz).
«Könlümdeği muhabbetnin uçkunu
Hayalımı bir bürçüde bekitdim.
Uluçkunun küçliğinden sinemde
Hiç tuzalmas ağır yara bar etdim.
Kulağıma «al baht» deb eşitilgen
Azanlarını şaytanî deb oyladım;
Şunun için baht bergen malakga
Türlü - türlü afsaneler sözledim.
Saçlarımı oynab turub eşitdi,
Ve dedi ki «afsaneler beyhude»:
Bul sözleri kulağıma yetişdi
Akdım - dedim kanlı zardaplı suvda..
Ak, ak dedi afsaneler sultan-ı:
Senin bahtın, unda kütedir (bekliyor),
Bul zarırdur, bil, kanlı suvlar altında (altında)

Kara kıyingen canm cılve «etedir».
Ket, ah şeytan basırkadım... Korkamen,
Ket, ket Kılıç sngan, kaukan teşilken.
Köresen mi? Men ezilgen, yatamen,
Üstümge de «belâtağı» yıkılğan...
Songu nefes, ahirgi dam ay melek,
Kel, bir kara (bok) sonra yıkılsın felek,

Çolpan'ın ilk şiirler toplamı 1922 de «Uyanış» adıyla neşredilmiştir. O bu esere :

«Neçin açıldı közüüm (gözüm), kayda (nerede) ketdi
uykularım,

Bu uyanışta tolıb - taşdı, aştı (arttı) kaygularım.»
mısraları ile başlamıştır. Eserin birinci bölümünün ko-
nusu «Yurd kaygısıdır. Şairin bütün umudu halkdadır.
Ona göre halk her şeyi yapabilir, herşeye kaabiliyetlidir.
O, «Halk» şiirinde şöyle yazar :

«Halk denizdir, halk tolkundur, halk küçtür,
Halk isyandır, halk oddır, halk öçdir...
Halk kozgalsa (ayaklansa) küç yoktur kı tohtansın;
Kuvvet yok ki halk isteğın yok etsin.
Halk isyanı salıtanatını yok kıldı,
Halk istedi tac ve tahtlar yıkıldı.
Halk istese azad bolsun bu ülke
Ketsin onun başındagi kölanke (gölge)
Bir kozkalur, bir köpürür, bir kaynar,
Bir intiler, bir havlıkar, bir oynar,
Yokluğunda, açlıknı da yok eter,
Öz yurtuna her nersege tok eter...
Bütün küçni halk içinden alaylık,
Kuçak açıb halk içige baraylık.»

Çolpan öz halkının esir olduğunu görüyor ve bunun
ızdırabını aşağıdaki «Vijdan Erki» şiiriyle ifade ediyor :

Ey tutkunlar, ey ezilgen
Ey kıynalğan yoksul eller,
Ey ümitsiz, ey çızılğan
Dar aldığa... appak diller.
Ey bidâvâlar, biçareler,
Ey, bağlangan kişenlerge (zincirlere)
Ey, erk üçün avaralar,
Köb yalınman siz onlarga
Börülerden aman kütmek,
Tenteklernin işidir ol,
Her mânı'nın atlab ötmek (geçmek)
Turmuşda en toğru yol bul.
Zulüm aldıda her bir nerse (şey),
Ehtimal ki boyun eğer,
Agar zulüm avcga kelse,
Kök başı da yerge teger.
Hayvanlarga, insanlarga
Zalim ege bolmay kalmas,
Fakat erkin vijdanlarga
Ege kolmak mümkün emes.

(Samarkand 6.VI.1922)

Şair Mart 1921 de «Küreş» (Mücadele) adlı şiirini
takdim etti :

«Bakırğuçı, ukurguçu bir tavuş (ses),
Baturların can soragan tavuşıdır.
Yıkıtğuçı, ağdarguçu kozgalış (isyan)
Yakındaki zor küreşnin başıdır.
Tenteklerdey barar yerin bilmey,
Unda-bunda özini urgan: düşmandır.
Ken yürekte tura almay, sığalmay,
Taşib kethgen yoksoldagi imandır.
Uluğ kattık ağdaruvçı bir küreş,
Ya bar boluş, yok boluş:
Yok yaraş.»

Görüyoruz ki, mücahid şair mücadeleden sapma temayülü göstermemiş ve mücadeleyi hayatı kaybetmek veya kazanmakla aynı anlama getirmiştir. Bunun ortasında birşeyin kabulü mümkün değildir. Yani yaraş (uzlaşma) yoktur. Çolpan Nisan 1921 de yazdığı «Ben ve Başkalar» şiirinde «Özbek Kızı'na» olarak adlandırdığı Türkistan'ın vaziyetini göstermiş ve hürriyet denilen şeyin ne olduğunu beyan etmişti.

«Külgen başkaldır, yığlayan (ağlıyan) menmen.
«Külgen başkaldır, yığlayan (ağlayan) menmen,
Oynagan başkaldır, inlegen menmen,
Erk erteklerini (hikâyelerini) eşitgen başka,
Kulluk koşugunu (şarkısını) tinlegen (dinleyen)
menmen.

Başkada kanat bar, kökge uçadır,
Şahlarga (şah=ağaç dalı) konadır, bağda yayraydır.
Sözleri sadefdek, tavuşu (sesi) neydek
Kuyini her yerde elge sayraydır.
Mende de kanat bar, lâkin bağlangan,
Bağ yokdır, şah yokdır, kalın düvar bar:
Sözleri sadefdek, tavuşu naydek,
Kuyim bar... unu da düvarlar tinler..
Erkin başkaldır, kamalğan (hapsedilen) menmen.
Hayvan katarında sanalğan menmen...»

Fergane vâdisinde millî mücadele devam ettiği yıllar. Türkistan'ın bu güzel kısmı «çiçekler vâdisinden kanlar vâdisi» hâline gelmişti. Kan dökülüyor, ülke yıkılıyor, facialar birbirini kovalıyordu. Çolpan, bu durumun fecaatini anlatan «Gözel Fergane» şiirini yazmıştı :

«Ey güzel Fergane kanlı köyleğinden aylanay,
Tarkalıb ketgen kara, vahşî saçına bağlanay,
Vahşî bir orman kibi bağrını basmıştı karnı.

Közlerinde hiç görünmes bir alev, bir od yanıŖ.
Keng, çozuk yaylavlarn yavlarğa açmış köksünü,
Bir kara perde basıbdır toprağının üstünü,
Közlerin solgan, ölü ruhun bilen bakdın menge,
KurtuluŖnun yıldızı asla korinmesmi senge?
Ol beleng, zor tağların nage tosalmas yav yolun?
Yokmudur ötkür kılıç kesmekge yavların kolun?
Biz bütün acız, zaif, bağı ezilgen sen için.
Bul kadar kanlar döküldü ol dahidir sen için.
Yığlama yurtum egerçi bul künnü yok bahar.
Kelğüsü künlere bahtın yıldızı oynab kalar.»
Çolpan 1923 yılında Türkistan millî mücadelesi için
mağlûbiyet günlerinin yaklaştığını görüyor ve yazıyor.

«Mühit küçlik eken, eğdim boynumu,
Çakmak dek yaltırıp uçuş yok endi.
Yalğan hayâllarga köçiş yok endi.
Akışının yolğa saldım künimni.
Ne isyan, ne tolkun, ne tufan, ne od.
Közimde ağır bir «taslim» nuru bar.
Ey odlik keçmişim yüzinni berkit.
Sende şeytanların haksız zoru bar.»

Çolpan milleti için yanıyor, faciaları görüyor, fakat rejime teslim olmuyordu. 1937 yılında tevkif edilmeden bir müddet önce «Gece ve Gündüz» adlı destanını neşrettirebilmişti. Bu destanda Türkistan hayatının gündüzün akşamı hâline geldiğinden bahseder. Son günlerinde şiirlerini yayınlama imkânı bulamıyordu. Fakat arkadaşları arasında şiirlerini okumaktaydı. Hapsedilmeden önce Semerkant'dan «Tüş» (Rüya) şiirini okumuş ve Türkistan'daki hayatın Sovyet rejiminin bundan başka bir şey olmadığını ortaya koymuştur.

«Çolpan Özbek (Türk) şiirinde yenilik yapmış şairdir.» (Bolşaya Sovetskaya Entsiplopediya 1934, cilt 61,

S. 684). Önce milliyetçi olan fakat sonradan Sovyet yazarı olan Sadrettin Aynî'ye göre «Çolpan vatanperver milliyetçi şairdir.» Şair hayatının sonuna kadar bu yoldan vazgeçmemiştir. O, yeni zaman Türkistan edebiyatının büyük simasıdır. Sovyetler Çolpan'ın maddî varlığından kurtuldular, lâkin hâlâ onun ruhundan kurtulamadılar.

MAŞRIK YUNUS ELBEK Türkistan Türklerinin modern edebiyatında başka bir sima da Elbek'dir. 1934 yılında tevkif edilmişti. O zamandan beri hakkında hiç bir malûnat verilmemiştir. Hapsedildiği zaman otuz yaşlarına yakın olduğu söylenmektedir. İlk şiirleri «Özbek Yaş (Genç) Şairleri» adlı kitapta neşredilmiştir. «Til» (Dil) adlı şiirinde, Türk dilinin korunması konusunda aşağıdaki şekilde yazar :

«Munlu kuşum sayrab-sayrab kel anlat
Kimler erür Türk tilini satguçı?
Bülbül kibi sayrab turgan bu tilni,
Uyalmadan (utanmadan) bu ülkeden atğuçı?
Baldan tatlı candan çüçük Türkçeni,
Tuşunmayın horlab-horlab yatğuçu?
Neçinlerdir baylığını körsetmesden,
Kimdir, bunga yarlı, yar emes eken?
Munlu kuşum, unlarını koy, sen sayra
Türk dilinin dangın çıkar köklerge.
Koy ularını, ular yoldan azsunlar,
El içinde boş buğazlık satsunlar.»

Hürriyetçi şair Elbek halkı zulme karşı isyana dâvet ediyordu; niçin bunu istediğini «Kozğal» (isyan et) şiirinde beyan etmektedir.

«Kozgal, artık yeter ey kayğulu ahlar çekgen,
İntil, alğa bas, açık közleri kan yaşın tökgen.
Seni tutkunluk ara bağladılar yol koymay,

Senin erkinni alıb, taftadılar, söz bermey,
Senin ul kanlı yaşınga sire bir bakmadılar.
Canavarlar kibi tar yerge kamab, sakladılar,
Körgeli koymadılar senge o parlak tünni.
Koydılar senge barı manğı kara tünni,
Sen de «cim» turdin ularnın şul tensiz işige
Aytmadın derninni şul çağkaça hiç bir kişige.»
Elbek, «Kozgal» (isyan et) den sonra «Kural» (si-
lâh)a başvuruyor. Onun bu şiiri şöyledir :
«Kural ah... Kandayın gözel bir söz
Al kolunga sen unu, ey baykış.
Sen yıkıldın bukün zevallı yiğit
Sebebin bilmes isen, tinle eşit.
Dünyada barlığının saklar isen,
Hor bolup tepki içre kalmas isen
Al şunu kolga, turma tezden al.
Şundadır baht, şundadır ikbâl.
Çünkü ol öksüzün kömekçisidir.
Küşsüz olğanların yedekçisidir.
Saklar ol kimseni rezaletten,
Saklar ol kimseni hakaretten.
Yaşamak istesen eger sende
Sen de er oğlu kanlı-canlı er ol,
Koyma koldan onu tün ve künde
Küçlenip tepkiden бүкүн de kutul ((kurtul)
Senin ol küçlü, heç çidemli kolun
Kalmasın boş бүкүн kural tutmay,
Senin ol alga atlagan adımın
Turmasın tinç bugün cehan kezmey,
Al kural ket bukün uzaklarga,
Tüşme hiç hiyle hem tuzaklarga,
Mıltığın kolda şanlı tus alsın.

Elbek Türk dilinin müdafa ve muhafazasını yapmış, halkı isyana dâvet etmiş ve «Al silâh» şiirini yazdıktan sonra, Türkistan'ın kimler tarafından idare edilmekte olduğu meselesi üzerinde durmuştur. Ona göre Türkistan halkı koyun gibi olmuş, yırtıcı hayvanlar (Ruslar) bu halkı idare ediyor. Elbek, (Yırtkılar Meclisi) (Yırtıcı Hayvanlar Meclisi) şiirinde (27.IV.1922) de yazılmıştır. Türkistan'ın başına gelen hâdiseyi anlatıyor. Arslan koyunları idare etmek için bir lider seçmek gerekçesiyle, ayı, kurt ve tilkileri toplantıya çağırıyor. Arslan yani hayvanlar kralı, kimin koyunları iyi idare edebileceğini sorar. Ayı yerinden kalkarak kurtun bunları en iyi şekilde idare edeceğini söyler. Tilki de ayının sözlerini tasdik eder. Bunları dinleyen arslan, kurtun âdil olduğuna karar vererek, koyunların başına hâkim olarak tâyin eder, meclise koyunların temsilcilerinden hiç kimse iştirak etmemiş; kurt hâkimiyetini ilân ettikten sonra, koyunlar kendi aralarında : «Niçin bizden sormadan başımıza kurt tâyin edildi, önce bizden sormaları gerekirdi» diye konuşmuşlar. Kurt ise sorumsuz hareketlerine devam eder. Bu tip meselelerle Elbek, neden Türkistan'dan sorulmadan, Türkistan halkının başına, halkın özelliklerine yabancı hâkimlerin (Rusların) gönderildiğinden yakınır.

Elbek'in şiirleri 1925 yılında «Közü» (Gözlük) adı altında iki bölüm olarak Taşkent'te neşredilmiştir. Bu esere onun 1922 den sonra yazdığı şiirler konmuştur. Bu toplamda neşredilen her şiirin kendisine has özellikleri ve millî ruhu vardır. Buna misal olmak üzere onun «Niçin» şiirini gösterebiliriz.

Neçün kuturdu yine közlerinde topanlar (Tufanlar)
Neçün tutaştı yine, könlin içre vulkanlar?

Neçün gözel, kuvañ yüzlerin bu kün solgun,
Neçün yüzinde erur kaygu denizi tolkun?
Neçün ol şamı hayalın bu kün bütün söndi.
Neçün ol tatlı meynin kâsası bu kün sindi?
Neçün senin büyük miyyen içre ornaşgan,
Yilek kuşu, bu küni uçmaydı de yaşırdı?
Neçün neçün? Bunga sen bir cevap bermeysen,
Hayır, hayır. Gözelim, dostum etmesen etme,
Birak, ayılguçu söz bar, eşit şunu tinle.
Bilermisin bu açun (hayat) eski bir güzergâhtır.
Ki bunda hüküm sürüvçi de «Ah» ile «Vah» dır.
Fakat, bu hakimî mutlak surar şu çağ davran,
Kabul ayla ki, onu öz halige koysa amân...
Onun bu halige yardımeter akar yaşlan...
Hatun kibi oturub ev içinde yiglaçlar.
Eğer bu «Ah» ile «Vah» dan kurtulmak istersen,
Acunde sen külüb rahat oynamaknı istesen,
Arıt közin yaşını, yığlama, pısıb yatma.
Ol ah «Vah» zehnige özinni aldatma.
Kolunga al ol bilim marifet tayançıñın,
Ayır sen hem bu acunnın şirin ve aççığını.
Yaşını ornuga aksun, tanandaki kanlar.
Şul kanın ile yok olsun bu «Ah» ile «Vah»lar (16)

Elbek, yalnız millî duyguları galeyana getiren şiirler değil, tabiat manzaraları, hayat problemleri ve çalışma hayatındaki önemli meselelerle ilgili şiirler de yazmaktaydı. Fakat komünist rejimin özgüsünü yapan şiirler yazmıyordu O, Türkistan Türk edebiyatının ikinci Çolpanı idi. Genç şair Elbek de Sovyet rejiminin Türkistan'daki Rus hâkimiyetinin kurbanı oldu.

MAHMUD MAKSUD (BATU) (1903 - 1940, 1919 dan itibaren şiir san'atı meydanına girdi. 1922 - 1927 yıllarında «Fergane» adlı edebî dergiyi yayınlamış ve 1927 de

Moskova Üniversitesi İktisat Fakültesinden mezun olmuştur. Cesur mücahid şairin ilk şiirler toplamı 1925 yılında «Ümit Uçkunları» adıyla neşredilmiştir.

İkinci şiirler toplamı ise «Tolkun Tavuşları» (Dalga Sesleri) adıyla 1929 da basıldı. Genç şair kısa zamanda halkın dikkatini çekti. Millî istiklâl konusunda çalışmakta olan liderler de Batu ile ilgilendiler. Batu gizli «Millî İstiklâl Fırkası»nın üyelerinden biri oldu. Aradan çok zaman geçmeden, Batu'yu teşkilâtın liderlerinden biri olarak görüyoruz. O millî istekleri Sovyet devlet daireleri içinde gerçekleştirmeye gayret etti. 1924 de Komünist Partisi üyesi olmuştu. 1928 - 1929 yıllarında KP Semerkant Vilâyet Komitesi Propoganda şubesinin başkanlığını yaptı. 1930 - 1932 yıllarında Özbekistan Sovyet Cumhuriyeti Maarif Komiseri olarak vazife gördü. Ve makamda, milliyetçi kadroları etrafına toplayarak gençlere maarif yoluyla millî eğitim vermeğe çalıştı; Batu Sovyet rejimi içinde kendi millî yolunda devam etmiştir. Bunu idrak eden Sovyet makamları onu, 1932 yılında tevkif ettiler. Mahkeme edilmeksizin yıllarca cezaevlerinde kaldı. 1940 yılında hapishanede olduğu sırada ölmüştür veya Sovyetlerce hapishanede öldürülmüştür.

Batu 29 yaşında hapse girmiş ve 37 yaşında canını milleti için kurban etmiştir. Bu genç ve azimli şairin arzularını onun birkaç şiirini okuyarak öğrenmek mümkündür.

Onun ilk şiirleri «Özbek Yaş Şairleri» kitabında yayınlanmıştır. Bu şiirler aarsında onun «Sorama» adlı şiiri ayrıca önem taşır. Batu'nun hislerini bu şiirden öğrenmek mümkündür

Sorama, ortak közlerimde odlı yaş kaynaganın
Sorama, hiç bir yüzlerimde kaygular oynaşganın.

Sorama, bu mecnün könîlnin dert otında yanganın,
Sorama, bu mahzun hayâlnin kay açında yurganın.
Bu soraklara cevap - könül sirin açmak demek,
Dertli kalb kalkanlarından lavhalar saçmak demek,
Lavhalar saçmak - bütün barlıkı yok kılmak demek,
Merhamet yok, toğruluk yok dünyadan kaçmak de-
mek.

Dertliler dert anlatmasın dertsiz sözler bilen,
Körsetip bolmas kuyaşnı, küzsiz maktav (takdir et-
mek) bilen»

Batu zorluklar içinde olduğunu seziyor, fakat bun-
dan korkmadığını da söylüyordu:

Yaş yürek kıynalsa da,
Hiç ümitsiz bolmağay,
Yolda od (ateş) olsa da
Artga hiç bir kıytmağay.

O, milletin düşmanlarına sesleniyordu. Mağlup olan
milletin daha var olduğunu da 8 Ekim 1923 de yazdığı
«Unutma Bizni», «Düşüncelerimiz Yavlarığa» şiirinde
aşağıdaki şekilde beyan ediyordu :

Keçegi kaynaşlar peseygen bolsa da,
Keçegi hücumler susaygan bolsa da,
Keçegi naralar kameygen bolsa da,
Biz barlık bağrıda, karşı küç unutma.
Heybetli meydanda biz cevlan kılğanda
Kılıçlar oynatıb her yan at sürgende,
Karşıdan meydange kahraman sorgende,
Fardeen yer soran eski güç unutma.
Ey eski güç nimeler kılmadın?
Fanahga bekildin, birak, tinç turmadın;
«Satranç» dan habersiz bolsan da cimlenmedin
Endi cim, tolkını yazugin unutma.»

Fergane millî mücadelesi sonunda, 5 Haziran 1924 de yazdığı şiirle gençlere sesleniyor. Şiirin ismi «Toğrı Söz. Fergane Yaşlarına» dır. Şiir şöyledir :

Fergane'nin yetim - esir dertli yoksul yaşları,
Yurtumuznın köp bahalı toprakları taşları,
Bir niçe yıl kan emdi delbolman sire ümitsiz.
Ümitsiz yokluklarga yol başlaydır şüphesiz.
İlgerige yürüyünüz, yükseliniz, uçunuz.
Karşı çıksa. tağrı yançın, tende bar eken canınız.
Batu kendi isteklerinin cemiyet dileklerinden aşığ-

da olduğunu «İsyan» şiirinde:

«İsteğimden köb büyükdür cemiyetnin isteği
Şul sebepten istesem de canlanalması isteği»
diye bildirmişti.

Batu genç arkadaşlarını millet yolunda ciddîyetle çalışmaya dâvet eder. 24 Eylül 1923 yılında yazdığı «Öğüt» adlı şiirinde gençlere şöyle nasihat eder :

Şaşlar
İldem, ildem.
Ötmesin (geçmesin) dem.
Ötse,
Taşlar
Başga yakkay.
Yavlar (düşmanlar)
Çiçek takgay;
Külüb - külüb,
Kaş oynatıp
Bizge bakkay...
Kökreği,
Bilegi,
Küçli yaşlar.
Yüregi, tilegi

Erkli yaşlar,
Közleriniz çaknasun.
Gayratınız kaynasun,
Ol...
Ane ol...
Tumanlar içinde
Oralıb turgan,
Kettelik (büyüklük), uluğluk
Meydanda,
Yekkelik dâvasın
Kılmakda bolgan
Tağlardan büyük
İş - yük
Arslan yürekli,
Talmas bilekli
Bizni kütedir...
Kişilik dünyası
Kuyaş (güneş),
Nur ister.
Kişilik kökernek,
Önmek ister
Kuyaş bulutdan
Kutulmak ister,
Nur bilen dünyanı
Bezemek ister.
Kökernek bolsa
Erkeklevçiğe,
Nur emmek ister.
Erkeleceviğe,
Tapınıb
Cılmayıb
Yükselmek ister.
İsteknin barlıkda

Cavlan kılışı
Yaşlardan,
Yaş küçlerden
Tebreniş ister...
Biznin devrimiz
Naziklik
Uygunluk
Emceğinden (memesinden)
Süt içib üsgen.
Biznin vaktimiz
tezlik
Çapkırlık
Betiginden
süreler yadlagan...
Bunlar
Eşimiznin (aklınızın) en nurinde tursun.
Tebreniş aldıda
Ayine bolsun.
Kelgüsünde ey cevapgar yaşlar,
Yağmasun başga lanetle taşlar.

Mücahid şair umutsuz olmamış, daima umutsuzluğa karşı isyan etmiştir. «Tolkunum» şiirinde hislerini şöyle açıklar :

Gayretim tolkunu peseymek bilmes,
Kanlarım yuruşu süstlikni bilmes,
Emelim kuyaş yağdusuz kalınas,
Çünkü men ümidimge bolgan men bende...
Yıkılğan üylerde sirli ot kördim,
Bozulğan yerlerde köp nerse tuydım,
Kaygular tübinde sevinçler sezdim...
Ümitsiz karaştan nefretle bezdim.
Çünkü men âtige (istikbal) kılğânmen sejde...

Batu genç yaşında hayatını kaybetti O, «Kozgalış»
(isyan) şiirinde:

Köz yaşı kökde,
Köz yaşı...
Köz yaşı...
Köz yaşı...
Ol uluğ kökde

diye yazmıştı. Onun takdirine gökler dahi ağlasa yerindedir. Çünkü ateşli, kendisini halkına sevdirmesini bilmiş şair, 29 yaşından itibaren hapisane duvarları içinde kalmış ve nihayet 37 yaşında şehid edilmiştir. Suçu : Yalnız öz milletini sevmesi, millî edebiyat an'aneleri içinde hayattan aldığı hisleri ortaya koyması. Verilen ceza :
ÖLÜM.

Resim 3 — ABDULLAH KÂDİRÎ, mahlası CULKUNBAY

Türkistan Türk edebiyatına tarihî romancılık san'atını getirmiş edibtir. O, 1913 te «Ahvalimiz» (durumumuz) şiiri ile şairliğe başlamış ve bu şiiri ile zulüm altındaki Türkistan'ın durumunu anlatmıştır. Daha sonra «Milletim» adlı şiirini yazdı 1915 te «Bahtsız Küyav» adlı tiyatro eserini meydana getirdi. bu eser Taşkent tiyatrolarında sahneye konuldu. Culkunbay 1932 ye kadar Sovyet gazete ve dergilerinde yazdığı yazılarla halkın güvenini kazandı. Fakat «Sosyalist yazar» hâline gelmedi. Ondan, 1932 yılında yazarlar toplantısına dâvet edilerek, bundan sonra «Komünist Partisi yolunda yürümek» konusunda söz alındı. Bugüne kadar halk tarafından sevilen «Ötgen Künler» (geçmiş günler) ve «Mihrabdan Çıyan» romanlarını yazmıştı. «Geçmiş Günler» romanı, Türkistan'ın Ruslar tarafından istilâsı zamanındaki, iç rekabetlerden bahseder. «Düşman memleket kapılarında topları ile duruyor, lâkin sizler kendiniz için tabut hazırlamakla meşgulsünüz» diye o kötü durumları anlatıyor. Culkunbay 1932 den sonra, Sovyet hayatına zıd olmayan, kollektifleştirilmiş hayattan alınmış «Abid Ketmen» (kürek) romanını yazdı. Sonra kalemi yavaş, yavaş sükûnet devrine girdi. Artık ciddi eserler yazamıyordu. O hicvî eserleriyle de üstad bir yazar olarak tanınmıştır.

Culkunbay 1937 de hapsedilerek, 1939 yılında da öldürülmüştür. Bu suretle de, Türkistan edebiyatının en kuvvetli romancısı ve en güçlü hicvî hikâye yazarlarından, halkın hürmet ve sevgisini kazanmış bu büyük edipten Türkistan Türkleri mahrum olmuşlardı. Suçu «milliyetçi ruhda» yazılar yazmak olmuş, halk dostu yazar, «halk düşmanı» olarak ilân edilmiştir. 1956 da saklanan Culkunbay'ın eserleri düzeltilerek yeniden neşredilmiş-

tir. Yalnız bu edib, önce Sovyet rejimi tarafından öldürülen ve 1956 da saklanarak eserleri neşredilen Türkistanlı yazardır. Kadiri - Culkunbay, bugünkü Türkistan romancılığının babası olarak kabul edilir. Bu büyük yazar da, Sovyet rejiminin kurbanı oldu, lâkin bu rezaletten «O Stalin devrinin kurbanıdır» diyerek kurtulmağa çalıştılar. Culkunbay meselesinde kaatillik ile rejim menfaatleri birleşmiş hâlde görünmektedir.

Resim 4 — MİR YAKUB DULAT

MİR YAKUB DULAT (1885 - 1937) Türkistan'ın «Bülbül şairi» şöhretini kazanmış olan şair, 1910 da «Uyan Kazak» şiiri ile halkın sempatisini toplamıştır. O, «Azamet» adlı romanı ile 1917 den önce edebiyat alanında kendisini tanıtmıştı. Gene bu yıldan önce «Kazak», «Aypak», «Ak col (yol)» «Birlik Tuu» adlı gazetelerde edebî ve siyasî yazılar yazmıştı. Alaş Orda hükûmetinin fikir babası olarak kabul edilir. Alaş Orda hükûmeti ile önce Sovyet rejimine karşı çalışmış, daha sonra rejim için de edebî faaliyetleri başlamıştır. Sovyetler devrinde, 1919 da «Bahsız Cemal» sahne eserini yazdı. Çeşitli isimler altında şiirleri ve hikâyelerini, muhtelif Sovyet gazete ve dergilerinde neşrettirebilmiştir. Ona edebî faaliyetleri için imkân verilmiyordu. Fakat san'at dilini iyi bilen bu yazar zamanındaki ediplerin saygı ve hürmetini kazanarak onların Sovyet devrinde millî irade yolunda olmalarına tesir etmiştir. Hattâ, Lenin dahi onun Sovyet rejimi aleyhindeki fikirlerinden haberdar olmuş, Sovyetler onun menfi tesirinden çekinmişlerdir. Lenin, Dulat ve Mağcan için «Deli İvanlar» adını takmıştır. Bunlar İvan teşkilâtlarından olmadıkları hâlde Lenin'in neden bunlara bu adı taktığını bilmiyoruz. Dulat'ın fikirlerini öğrenebileceğimiz eserleri dış memleketlerde mevcut değildir, (şu araştırmamız esnasında), bunu geleceğin önemli vazifeleri arasında kabul ediyoruz, buna mecburuz da, Dulat çeşitli defalar hapsedilmişti. 1925 ten itibaren hapisshanede olduğuna dair haberler var. 1937 yılında da öldürülmüştür.

MAĞCAN CUMABAY (1884 - 1937) Türkistan dağlarında ve İç - Türkistan'da vatanperverlik duyguları taşıyan şiirleri ile şöhret kazanmış olan bu şairin ilk şiiri 1908 yılında «Kazak» gazetesinde neşredilmiştir.

Onun şiirler toplamı 1912 de «Çolpan» adı ile ilk defa neşredilmişti. 1923 te Taşkent'te «Mağcan Ölenderi» adıyla bir çok şiirleri toplu olarak neşredilmişti. Sovyet rejimi devrinde sansür sebebiyle eskisi gibi eser veremiyordu. 1924 den sonra yayınlanan şiirlerinden dış memleketlerde örnekler yoktur. Cumabay 1937 yılına kadar öğretmen olarak çalıştı, lâkin şairlerle sıkı ilgisi vardı. Cumabay'ın 1923 e kadar yayınlanmış olan şiirlerinden aşağıdakiler, onun milli ruh ve hislerini açıkça göstermektedir

TÜRKİSTAN

Türkistan iki dünya eşiği goy
(goy=dır) (eşiği=eşiği)

Türkistan er Türkün besigi goy (besigi=beşiği)
Tamaşa Türkistanday cerde tугan
(cer=yer tугan=doğmuş)

Türkdün Tanrı bergen nasibi goy.

Ertede Türkistandı Turan desgen
(desgen=denilmiş)

Turanda er Türküm tuvub ösген (ösген=büyüyen)
Turannın takdırı bar tolkımalı (tolkımalı=dalgalı)
Basınan köp taşama künder geçgen.

Cumabay için Timur büyük bir simadır. Onun «Ak-sak Timur» şiiri şöyledir :

Cihan degen ne derse?
Alakannın avdanı.
Bir avdanda köp Tanrı
Bulavdın tipti çok sanı.
Tanrı kökdün Tanrısı
Kökrensın, koğun biylesın,

Cer Tanrısı Temirnin
Cerine Tanrı Tiymesin.
Kök Tanrısı tanrının
Tokumu çok zatı çok
Cer Tanrısı Temir'din
Tokumu Türk, zatı od.

Cumabay'ın öz yurdu zulüm altında olmasına rağmen, o Türkiye Türklerinin de başına gelmiş felâketlerle dertlenmekte. 16.III.1920 de İstanbul işgal edildikten sonra, şair sabredemiyor ve «Alışdagi Bayırma» (uzak-daki kardaşıma) adlı 12 beyitlik şiir ile Tanrıya hitabe-diyor :

«Alııda avır azap çekken bavrım: (uzakta azap çek-
mekte olan kardaşım)

Kuvangan beyçeçekdey kepgen bavrım : (solmuş lâ-
le hâlinde olan kardaşım)

Kamagan kalın cavdın ortasında : (her taraftan ken-
disini muhasara eden kalın düşmanın
ortasında)

Köl kılıb közdin casın tökken bavrım : (göz yaşları-
mı göl gibi düken kardaşım)

Şiirin sonunda Cumabay:

Yavrum, sen o cakda men bu cakda : (kardaşım sen
o yanda ben bu yanda)

Kaygıdan san cutamız bizim atka : (kaygıdan kan
yutuyoruz, birbirimizi adına)

Layıkba kul bob turu, kel kitelik: (kul olarak yaşa-
mak yakışır mı gel gidelim.)

Al tayğa. ata miras altın takka : (Altaya, ata mirsı
altın dağa)

Cesur, milliyetçi ve Türkçü şair Cumabay da şehid-ler kervanına katıldı Türkistanda bu şairi sevmeyen kim-se yoktu. Onu yalnızca bu memleketin Rus hâkimleri

sevmiyorlardı. Sovyet rejiminin verdiği hüküm Türkistan halkını bu 43 yaşındaki ateşli şairinden ayırdı.

● KASIM TINISTAN (1905 1936). Türkistan'ın Tanrıdağ ve Altay dağları arasındaki kalbleri zaptetmiş şairdir. Onun ilk şiirleri toplamı Moskova'da «Kasım İrleri Cıynagı» (Kasım şiirler toplamı) adıyla 1925 yılında yayınlanmıştır. Sovyet okullarında tahsil gören Tınıstan, Sovyet emelleri için değil, millî hürriyet gayeleri için şiir meydanına girmişti. O şiirleri için tabiat güzelliklerinden veya halkın hürriyet zamanındaki hayatından konular seçerdi. Tınıstan, edebiyat tarihi sahasında da araştırmalarla meşgul oluyordu. Türk kültürünün ve Türklerin fikrî hayat yolunun aynı olduğuna inanıyordu. O, Kırgız Türklerinden idi ama «kabile edebiyatı»nı yalnızca umum Türk edebiyatının bir kısmı olarak kabul ediyordu. Genç şaire daha 28 yaşında Sovyetler hücum ettiler. «Pravda» gazetesi onu 6 Mart 1933 de milliyetçi, pantürkçü, zengin manapların (beylerin) ideoloğu olarak suçladı. Komünist Partisinin Kırgızistan Vilâyet Komitesi 1933 Temmuzunda Pravda'nın bu makalesini muhakeme etmiş ve Tınıstan aleyhinde yazılan makalenin doğru olduğunu bildirmiştir. Aradan çok zaman geçmeden Tınıstan hapsedildi. Hapiste 31 yaşında iken bu şair Sovyetlerce ölüme mahkûm edildi.

Böylece milliyetçi, parlak bu şair de Sovyet rejiminin kurbanı oldu. Onun suçu hakkında bir Sovyet gazetesi aşağıdaki beyanatta bulunmuştu :

«Kasım Tınıstan'ın yazdığı eserlerde, feodal zamanının ve göçebelik hayatının övülmesi tepeden tırnağa kadar asıl yeri almıştır... Tınıstan, «Akademiş Géceler» adlı sahne eserinde Sovyet realizmi aleyhinde olmuş ve bunun değerini alçaltmıştır.»

Demek ki şairin öldürülmesinin asıl sebebi onun Sovyet Realizmi dışında olmasıdır. Tınıstan uzun zaman Sovyet yazarlarının tartışma konularından biri oldu. Sovyet hükûmeti 1956 yılında Tınıstan'ı «aklamıştır». Millî şairler, yazarlar bundan istifade ederek onun fikirlerinin de yaşamasını talep etmişler. Lâkin rejim sahipleri buna razı olmamışlardır. Onun şiirlerini okumak zamanımıza kadar yasaktır. Tınıstan'ın san'atı ve düşünceleri onun bütün eserlerinin araştırılması yoluyla öğrenilebilir. Biz burada Tınıstan'ın «Castarga» (gençlere) adlı şiirini zikrederek, şehid şairle vedalaşacağız :

«Uyan casdar, uylan casdar : (Uyan gençler düşün
gençler)

Karab yatba, közindi aç: (Bakıp yatma, gözünü aç)
Saldı ayakdı, yirlik adımda: (Yürü, büyük adımlarla)
Ünütlen, alga bas (Ümitli ol, ileri git)

Artda kalgan suurlu curtga: (Geri kalan zavallı yurda)
Col körsetib, ilim saç : (Yol göstererek ilim getir)
Şair bu şiirinin sonunda

Al kolinga tuvındı (Al eline bayrağını)

Sakta el men curtunnı : (Sakla el ile yurdunu)
diye söyler.

Yukarıda örnek olarak Sovyet rejimi devrinde öldürülen Türkistan Türk millî şairlerinden bir kısmının ismini zikretmek şerefine nail olabildik. Rejimin kurbanı olmuş, Türkistan millî şairlerinden halk içinde tanınmış büyük bir kısmını meselâ, Sofuzade, MİYAN Buzuruk, Gazi Âim, Şakir Süleyman, Sancar Sıddık, Ahmet Baytursun, Nazaroğlu, Kuvanlıoğlu, Sakan Seyfullin, Sattar Cabbar, Abbas Tugan, Gulam Zafer, Abdulvahap Damlat, Aşur Ali Zahiri, Besim Durdı, Fathullah Ömeri, Hacı Şü-

kür Refik Mü'min, Nesir Seyit, Sattı Hüseyin, Ziya Sair, Osman Nasir, Ankabay, Gazi Yunus Batur, Bais Altay, Mecit Devletbay, Galim Maldıbay, Bayımbet gibileri bu yazımızda ifade edemediğimiz için cidden teessürümüz büyüktür. Bunların gelecekte araştırılması gerekmektedir.

Şunu da bildirmek gerek ki, Türk millî şair ve yazarlarının faciaları, yalnız Türkistan sınırları içinde değil, Rusya hâkimiyeti altında olan Türk ülkeleri (Azerbaycan, İdil - Ural, Tatar - Başkırt ve Kırım Türkleri)nde de aynı zamanda devam etmiştir.

Mazlum Türk millî şairleri ve yazarlarının edebî mirasını gerektiği gibi tetkik etmek meselesi, araştırmacıların gelecekteki şerefli işlerinden birisi olmasıdır. Öldürülen Türk şairlerinin kalpleri, renkleri, kanları Türktür. Adı Türk özü Türk olmayan Nazım Hikmet Türkiye'yi terketti kendi vatanı saydığı Rusya'ya gitti, ne olurdu, Sovyetler Türk millî şairlerini öldürmeden dış memleketlere bıraksalardı. Tarih bize Mir Ali Şir Nevai'nin aşağıdaki şiirinde ne kadar haklı olduğunu öğretmiştir.

Ger altın kafes içre (Eğer altın kafes içinde)

Bülbül kızıl gül sorsa

Anınge tikendey (Ona diken gibi)

Aşına olmas ermiş (Aşına olmaz imiş)

Kafese kapatılan bülbüller bizim millî şairlerimizdi. Bunlara kafes içinde kızıl gül vermek istemişlerdi. Şairlerimiz kızıl gülü kafeste değil serbest halde istediler. Fakat buna imkân bulamadılar. Kafes içinde boğuldular, öldüler, Çolpan'ın aşağıdaki şiiri misal olarak, ebedî olarak şehid şairler için hâfızalarımızda saklanacaktır :

Yeter bes, çekden aşkandır,
Bu kargış, bu hakaretler,
Toluğdur, belki taşgandır,
Tübenlik hem sefaletler.
Kolumda songı taş kaldı,
Könülde songu intilmek.
Közümde songu yaş kaldı.
Küçümde songu talpınmak
Bu kargış, bu hakaretler,
Küçimni tartmak isteyler,
Tübenlik hem sefaletler,
Özimni yurtmak isteyler.
Könülde songu intilmek
Şu halde kitmek isteymen
Küçümde songu talpınmak,
Emelge yetmek isteymen
Kolumda songı taş kaldı,
Yavınga atmak isteymen.
Közümde songu yaş kaldı
Emelge yetmek isteymen

Şairimiz Çolpan bize şu gerçeği de hatırlatarak mâ-
na âlemine göçmüştü :

Börüklerden (kurtlardan) aman kütme (beklemek)
Tenteklernin (delilerin) işidir ul,
Her manini (engeli hetlele ötmek (geçmek)
Turmuşta (hayatta) en doğru yol, bul.

— S O N —